

ŞEHİRLEŞME HAREKETLERİ

Yazan : SADUN AREN

I. Nüfusun köylü ve şehirli olarak ikiye ayrılmış olması, medeniyetle yaşıt bir hâdisedir. İlk medeniyetler birer şehir (site) medeniyeti idiler. Ancak yakın zamanlara kadar, bu durum, günlük bir sosyal problem olarak, ne ilim ne de siyaset adamlarının dikkatini çekmemiş bulunuyordu. Fakat 19 uncu asırdan itibaren köylerden şehirlere doğru git-tikçe hızlanan bir akın başlayınca, köy - şehir meselesi aktüalite kazanmış ve esaslı incelemelere konu olmuştur.

Bir kere, köylü ve şehirli halk zihniyet, ahlâkî telâkki, dünya görüşü ve sıhhatleri bakımından birbirlerinden önemli şekilde farklıdır.

İkinci olarak, bir memleketin köylü (veya şehirli) nüfus nisbeti, o memleketin ekonomik, sosyal ve siyasal politikasının başlıca verisini (donnée) teşkil eder.

Bu sebeplerle, kontrolü mümkün olmasa bile, bir memleketin şehirleşmekte olup olmadığı bilinmek istenir. Kaldı ki şehirleşmenin tamamıyla aleyhinde olan bir düşünce tarzı vardır ki, bu hareketi önlemek ister. Tabiidir ki, böyle bir şey şehir - köy meselesinin sebep ve neticeleri hakkında esaslı bir bilgi edinilmesini zarurî kılar.

II. Birinci mesele, şehirle köyü birbirinden ayıracak kriter meselesidir. Acaba şehir neye derler? Bu hususta maalesef katî bir neticeye varılamamıştır. Ancak aşağıdaki hususlar tesbit edilebilir.

1. *İş bölümü* : Şehirlerde iş bölümü köylerdeki nisbetle daha ince ve ileridir. Ekmek fırından; süt - yoğurt bakkaldan; et kasaptan ve ilâ.. almır.

2. *Genel hayat tarzı* : Giyiniş, zevkler, alâka mevzuları, dünya görüşü şehirlerde köylere nisbetle daha az an'aneye bağlı ve daha çok değişmeye mütemayildir (1).

(1) Bu noktalar genel olarak tayin edilemezse de, muayyen bir memleket için, o memleketteki büyük şehirlerde (meselâ bizde, İstanbul, Ankara, İzmir) mukayeseler yapılarak tesbit edilebilir.

3. *Kültür* : Kültür faaliyetleri şehirlerde, köylere nisbetle, daha kesiftir. Eğlence yerleri, tiyatro, sinema, okul vesair şehirlerde daha çoktur.

4. *Geçim vasıtası* : Şehirler ahalişi zanaat, ticaret ve sair mesleklerle geçindikleri halde, köylü ahali, esas itibariyle, ziraatle geçinir (1).

Ana hatlariyle dört gurupta toplamak istediğimiz bu vasıflar, birbirlerine çok bağlı olup ekseriya bir arada bulunurlar. İş bölümü çok ilerlemiş bir yerde kültür faaliyetleri de kesif ve halkın hayat tarzı da başkadır.

Gözden geçirdiğimiz bu hususlar, bize, köylülük ve şehirlilik hakkında bir fikir vermekle beraber, bir memleketin nüfusunu bu bakımdan ikiye ayırmakta hiç bir işimize yaramazlar.

Bu sebepten çok defa nüfus sayısı kriter olarak kullanılmıştır. Ancak bu sayının miktarı üzerinde iştirak yoktur. Meselâ ancak 100 000 den yukarı nüfuslu yerleri şehir sayanlar vardır (2). Bizde genel olarak 10 000 den yukarı nüfuslu yerler şehir sayılır.

Nüfus sayısı kriteri yalnız kolaylık temin etmez. Aynı zamanda, yukarıda saydığımız şehir vasıfları nüfus sayısı ile de ilgilidir. Yani, bir yer muayyen bir nüfusa erişimi, artık orada şehir vasıfları da belirir.

III. İkinci mesele, şehirleşmenin şartlarının ne olduğudur. Gerçekten, bir memlekette büyük şehirlerin teşekkül edebilmesi için, bazı şartların tahakkuk etmiş olması lâzımdır. Bunlar aşağıdadır (3).

1. *Ziraatin ileri bir seviyede olması*: Şehirlerin gıda ihtiyaçları köylerden temin edilir. Eğer ziraatin verimi, bir çiftçi ailesinin kendi ihtiyaçlarından daha fazla mahsul kaldırmasını temin edebilecek bir seviyede değilse, o memlekette şehir teşekkül edemez. Eğer, meselâ, 9 çiftçi aile 10 ailenin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar gıda maddesi elde edebiliyorsa, o memleket nüfusunun 1/10 u şehirlerde oturabilir.

O halde, bir memleketin şehirleşebilmesi ve bunun derecesi (hudutları) o memleketteki ziraat tekniğine (ziraatin verimine) bağlıdır.

Ancak milletlerarası ticaret, yukarıda varmış olduğumuz hükümde değişikliğe sebep olur. Garbi Avrupa Devletleri (bilhassa İngiltere) ken-

(1) Bu vasıf o kadar önemlidir ki, çok defa köylü nüfus ve ziraatçı nüfus terimleri aynı mânada kullanılır.

(2) Encyclopaedia Britannica. U. S. A. 1945. A. Morris, Carr - Saunders - Population adlı makale. Cild. 18. s. 229

(3) Edward B. Reuter. Population Problems. 2 nci baskı. 1937. New York. s. 117

di memleketlerinin imkânlarını aşmışlardır. Aynı sebeple, diğer memleketler imkânlarından daha az ölçüde şehirleşebilmişlerdir. (1)

2. *Ulaştırmanın gelişmiş olması:* Ziraatin verimi ne kadar yüksek olursa olsun, mahsullerin lüzumlu oldukları yerlere yeter miktarda ve muntazaman taşınması mümkün olmazsa şehirler teşekkül edemez.

3. *Yeter bir teşkilât ve hijyen bilgisinin mevcut olması:* Kalabalık bir nüfusun birarada yaşaması, bazı ihtiyaçların müştereken görülmesini icap ettirir. Bu ise, asgari bir teşkilât bilgisini gerektirir. Ayrıca toplu hayatın ortaya çıkardığı birçok sıhhat meseleleri vardır. Sari hastalıkların önlenmesi, su, kanalizasyon meseleleri gibi. Bunların halli ise, yukardaki teşkilât bilgisinden farklı olarak, muayyen bir hijyen bilgisini de gerektirir.

İşte bir memleketin şehirleşmesinin azami hudutlarını bu üç şart müştereken tâyin ederler.

IV. Eski Şehirler. (2)

Yukardaki şartlar eski çağlarda şimdiki kadar müsait olmadığından, eski şehirler hiçbir zaman şimdikilerle kıyaslanabilecek bir kalabalıklığa erişememişlerdir. Zaten bunlar daha ziyade askerî merkezler halinde olup, kıral sarayı, askerî kışlalar, mabetler, memur evleri ve küçük bir çarşıdan ibarettiler.

Daha yakın zamanlarda, Atina, Fenike şehirleri, Kartaca ve Roma gibi, aynı zamanda ticaret ve sanayi merkezleri haline gelmiş, şehirler de vardı. Bunların nüfusları bilinmemekle beraber, zamanımız ölçüleriyle azımsanacak bir haddi geçememiş oldukları tahmin olunur. Atina hiçbir zaman 200.000 i geçememiştir. Roma ise, Cicero zamanında, 250.000 den fazla değildi.

V. Üçüncü bir mesele köylerden şehirlere doğru olan nüfus hareketinin sebepleridir. (3) Şehirleşmenin ancak, köylerden şehirlere doğru bir muhaceretle olabileceği âşikârdır. Bu hareket Garpte 18 inci asrın sonlarından itibaren belirgin bir şekil almış ve bugüne kadar devam edegelmiştir.

(1) Bu sebepten şehirleşmenin hudutlarının ziraatin verimi ile mahdut olması ancak bütün dünya için mutlak bir hüküm ifade eder.

(2) Edward B. Reuter. age.. s. 113 - 114

(3) Ag. Ansiklopedi. Cild. 19. Christopher Turner: Rural Depopulation adlı makale. s. 669

Dudley Kirk. Europe's Polulation in the enterwar years. League of Nations. 1946. s. 148 - 153

Yukarda böyle bir hareketin şartlarını görmüştük. Ancak bu şartlar bir imkân ifade ederler. Bu imkânın nekadardır bir kısmının tahakkuk edebileceğini ise, bazan memleketten memlekete değişen, hususî sebepler tâyin eder. Bu sebepler genel olarak iki gruba ayrılır.

A. Şehirlerin Çekmesi (Pull)

B. Köylerin itmesi (Push)

Bu itme ve çekmenin nisbî önemleri üzerinde münakaşa vardır. Bazı kimseler itmenin, bazıları ise çekmenin daha müessir olduğunu iddia ederler. (1)

A. Şehirlerin çekici tesirlerini ikiye ayırabiliriz:

a. Şehir hayatı eğlenceli, maceralı ve cazibelidir. Köylerin, her günü diğer günlere benzeyen hayatından usanan gençler için şehir hayatı çok çekicidir. Birçok kimseler sırf bu sebeple şehirlere gitmenin yollarını araştırırlar.

b. Hemen hemen her memlekette şehirlerdeki ücretler köylerdekinden fazladır. (2) Bu, şehirlerin cazibesini arttıran bir faktördür.

B. Köylerin itici tesirlerine gelince:

a. Makinelerin ziraate tatbiki birçok köylülere işsiz bırakmıştır. Kısmen ücretle, kısmen de pek küçük olan arazileri üzerinde çalışarak geçinen köylüler, birinci gelir kaynaklarını kaybedince, artık köylerde tutunamaz bir hale gelmişlerdir (3).

b. Gerek veraset müessesesinin hususiyetleri (Primogeniture), gerek sair iktisadî ve içtimâî sebeplerle arazilerini kaybedip işçi haline gelen köylüler, köylerdeki ücretin düşük ve işin devamsız olmasından ötürü, şehirlere akın etmeğe başlarlar. (4)

c. Köy-şehir işbölümü geliştikçe, diğer bir deyişle, köy zanaatları şehirdekilerle rekabet edemez hale gelince, köydeki zanaatkârlar da - ayakkabıcı, tamirciler, değirmenci, nalbant vesaire...- şehirlere göç etmeğe başlamışlardır.

Bu iki grup sebepler dışında, köylülerin kültürel durumlarının da

(1) Şehirlerin çekişi daha mühimdir. Buhran zamanlarında muhaceretin durması bunun delilidir. D. Kirk age. s. 151

(2) Ancak herşey hesaba katıldığı takdirde bu yükseklik görüldüğünden çok azdır Ag. Ansikoleli. Cild. 19. s. 671

(3) Burada ziraatin veriminin artması değil, fakat esas olarak, bu sebepten ötürü bazı çiftçilerin işsiz kalması bahis konusudur. D. Kirk. age. s. 149

(4) Genel nüfus artışı bu iki tesirin şiddetlerini çoğaltır. Çünkü ziraatin emebileceği nüfus miktarı mahduttur.

önemi vardır. An'aneye bağlı ve çok cahil kimselerin, baba ocağını bırakıp bilmediği bir şehirde hayatını kazanmağa gitmesi pek mümkün değildir. Ayrıca, şehirlerin çekici vasıflarının köylülerce bilinmesi lâzımdır. Bu da, okur-yazarlığın, mektuplaşmak ve gazete okumak gibi bazı âdetlerin az çok yayılmış olmasını gerektirir. (1)

VI. Dördüncü bir mesele, şehirleşmenin, bir memleket için, iyi mi yoksa fena mı olduğu hususudur. Bu meselede tam bir ikilik vardır. Bazı kimseler şehirlerin, milletlerin mezarı olduğunu söylerler. Diğer bazıları ise, bilâkis büyük şehirlerin kültür ve sanayi merkezleri olduğunu ve bir memleketin ilerlemesinin başlıca sebebi bulunduğunu iddia ederler. (2)

Bu hususta karşılıklı olarak söylenenleri kısaca hülâsa edelim. (3)

Şehirlerin aleyhindeki fikirler:

Köy halkı, sadık, çalışkan, işbirlikçi, müstakil ve vakur olur. Şehirlerdeki halk ise rekabetçi, gösterişçi, teşebüs kabiliyetinden mahrum ve sadakatsizdir. Şehir hayatı aile ve din bağlarını gevşetir, sıhhati ve cinsel ahlâkı bozar. Doğumları azaltır.

Şehirlerin lehindeki fikirler:

Köylüler an'aneye bağlı, geri kafalı, politik bakımdan hareketsiz olurlar. Kendi kendilerine bırakılırlarsa inkişaf edemezler. Şehirler ise siyasî hürriyetlerin merkezleridirler. Kültür oralarda inkişaf eder. Sıhhat oralarda daha emniyet altındadır.

Elbetteki, şehirlerin istikbali bu münakaşanın neticesine bağlı değildir. Yukarda görmüş olduğumuz sebepler, hükümlerini şimdiye kadar icra etmiş ve şimdiden sonra da edeceklerdir. (4)

(1) D. Kirk. age. s. 148

(2) Ernest Reuter. Türkiyede Şehirleşme Temayülleri. Çev. Hikmet Belbez. Siyasi filimler Mecmuası. Eylül 1941. sayı. 126

(3) Edward B. Reuter. age. s. 110 - 112

(4) İtalyada, şehirleşmeye karşı, 24 Aralık 1928 de 2971 numaralı bir kanun çıkarılmıştı. Bunda, valilere, şehirlere doğru olan muhacereti kontrol salâhiyeti verilmmişti. Bu kanunun gerekçesinde şöyle bir cümle vardır: "Bu kanun şehre tehacüm meselesini halletmek iddiasında değildir. Nasıl ki bekârlara konan vergi evlenmek meselesini halletmeği iddia etmemiştir."

Gaetono Zingali. Nüfusun Kemmiyet ve Keyfiyetçe İnkişafı için İtalyada Alınan Tedbirler. Çev.: Yusuf Adil. İstatistik Um. Md. Neşriyatı. Sayı 22. s. 22-23

Ziraat tekniğinin ilerleyişi ziraat işlerle çok az bir nüfusun (% 10-15) çalışmasını lüzumlu ve yeter kılacak, geri kalan nüfus da şehirleşecektir.

Bu sebepten problem, şehir mi köy mü değil, büyük şehir mi yoksa küçük şehir mi şeklini almış bulunmaktadır.

Ulaştırma vasıtalarının inkişafı, enerjilerin uzak mesafelere nakledebilmeleri imkânı, büyük şehirlerin üstünlüklerini azaltmış bulunmaktadır. Zaten, birkaç tane büyük şehir olacağına, bütün memlekete yayılmış, birçok küçük şehirlerin daha istenir olduğunu müdafaa edenler vardır. (1)

VII. Batıda şehirleşme hareketleri 18 inci yüzyılın sonlarından itibaren belirgin bir şekil almış ve zamanımıza kadar, bazı bölgelerde şiddetlenerek, bazılarında yavaşlıyarak fakat daima mevcudiyetini muhafaza ederek, devam etmiştir.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda, bu hareket, bilhassa, yeni sanayileşen memleketlerde görülmektedir. Sanayileşme ne kadar hızlı olmuşa, şehirleşme de o kadar hızlı olmuştur. Bu vaziyet en bariz olarak S. S. C. B. de görülmektedir. Bu memlekette şehirlerin nüfusu, 1926 da 26 milyon olup genel nüfusun % 18 ini teşkil etmekte iken, 1939 da 56 milyona ve genel nüfusun % 33 üne yükselmiştir. (2)

Başlıca memleketleri konumuz bakımından incelemek niyetinde değiliz. ancak aşağıdaki rakamlar umumî bir fikir vermeğe yardım edeceklerdi.

Başlıca büyük şehirlerin 1850 ve 1930 daki nüfusları : (3)

	1850	1930
New York	696.115	6.930.446
Londra	2.363.341	4.396.821
Berlin	429.217	4.227.000
Şikago	29.963	3.376.438
Paris	1.053.262	2.891.000
Moskova	332.878	2.781.000
Leningrat	487.300	2.228.000
Viyana	446.415	1.836.000
Hamburg	194.000	1.447.000

(1) Edward Reuter. age. s. 128 - 129

Ernest Reuter. age. makale.

(2) D. Kirk age. s. 29-35

(3) Edward Reuter age. s. 116

Bu rakamların incelenmesi gösterir ki, son zamanlardaki şehirleşme hareketi, büyük şehirlerin daha da büyümesi şeklinde olmuştur.

Nüfus Kesafeti ve Şehirleşme (1926 yılı) (1)

	mil kareye düşen nüfus	şehirçilik nisbeti
İngiltere ve Wales	668	39.1
Mısır (yalnız ekili arazi)	1.047	12.2
Japonya	403	14.6
İtalya	338	14.5
Almanya	350	26.6
Fransa	192	15.5
Hindistan	177	3.6
Çin	101	4.5
Rusya (Avrupa kısmı)	63	5.2
A. B. D.	38	26.5
Avusturya	2	45.5

Bu rakamların incelenmesi, şehirleşmenin nüfus kesafeti ile hiç ve sanayileşme ile pek sıkı bir ilgisi olduğunu açıklar. En göze batan memleket Avusturyadır. Nüfusunun hemen hemen yarısı 5 büyük şehirde toplanmış bulunmaktadır. (2)

(1) Ag. Ansiklopedi. Cild: 18 s. 233. 100.000 den fazla nüfuslu yerler şehir sayılmıştır.

(2) Şehirleşmeye dair muhtelif memleketlerin istatistiklerini birarada kullanmak maalesef mümkün değildir. Şehir sayılan yerler memleketten memleketeye değişmektedir. Bu yüzden eldeki rakamların çoğu, aynı memleketin muhtelif zamanlardaki durumlarını mukayeseye elverişli ise de, başka memleketlerle mukayeseye elverişli değildir.

Hattâ aynı esaslara göre yapılmış olan istatistiklerin bile mukayese edilebilme kıymetleri şüphelidir. Meselâ yukardaki cetvelde Avusturya, İngiltereden daha çok şehirleşmiş görünmektedir. Hakiki vaziyet bu görünüşün tam aksidir. Çünkü İngilterede 100.000 den az nüfuslu daha pek çok şehir vardır ki hesaba katılmamıştır. Eğer 50.000 den yukarı nüfus esas alınsaydı, İngilterenin şehirlilik nisbeti bir hayli yükseleceği halde Avusturyanınki sabit kalırdı.

Bazı memleketlerde , şehirli nüfusun genel nüfusa nisbetleri aşağıdadır:

Seneler	Nisbeti (%)
A. B. D. (1)	
1910	37
1920	42.4
1930	47.6
1940	47.6
İngiltere (ve Wales) (2)	
1911	80
1921	80
1931	80
İspanya (3)	
1900	32.2
1910	34.8
1920	38.5
1930	42.6
1940	48.6
İsveç (4)	
1870	27.6
1890	37.9
1910	51.2
1930	60.6

Görülüyor ki, İngiltere gibi çok eskiden şehirleşmiş olan memleketler hariç, diğerlerinde bariz ve hızlı bir şehirleşme vardır.

VIII. Acaba memleketimizdeki durum nasıldır? Bir şehirleşme hareketi var mıdır?

Garpteki şehirleşme hareketini yaratan sebepler bizde de gelişmektedir. Köylerimize makine girmeğe başlamış ve son 25-30 senedir sanayi-

(1) 10.000 den yukarı nüfuslu yerler şehir sayılmıştır. Statistical Abstract of The United States. 1948

(2) Hususî bir şehir tarifine göre. Annual Abstract of Statistics, 1937 - 1947 London 1948. s. 13

(3) 10.000 den yukarı nüfuslu yerler şehir sayılmıştır. Anuario Estadístico de Espana. Madrid 1947. s.87

(4) Hususî bir tarife göre. Nation And Family - Alva Myrdal. London 1945 ş. 20

leşme yönünde de ileri adımlar atılmıştır. Bu sebeple, memleketimizde köylerden şehirlere doğru bir akın olup olmadığını araştırmak yerinde olacaktır.

Böyle bir araştırma için takip edilecek en iyi yol, muhtelif sayımlarda, 10.000 den fazla nüfuslu yerlerde yaşayan insanlardan köylerde doğmuş olanların sayısını tesbit etmektir. (1) Bu rakamlar bize, köylerden ayrılıp şehirlere yerleşen insanların (diğer bir deyimle göç etmiş olan insanların) hakikî sayısını gösterecektir. Fakat nüfus istatistiklerimizde doğum yerlerine göre bir tasnif olmadığından, bu yolu maalesef takip edemeyeceğiz. (2)

Bizim takip edeceğimiz yol, muhtelif sayımlara göre, 10.000 den fazla nüfuslu yerlerde oturan insanların sayısını tesbit etmekten ibaret olacaktır. Bu suretle muhtelif sayım tarihleri için bulduğumuz rakamların farkları, yalnız köylerden şehirlere doğru olan akını değil, fakat aynı zamanda, bizzat şehirlerin kendi nüfus artışlarını (veya eksilişlerini) de ihtiva ettiği için birinci usulle bulunabilecek olan hakikî göç rakamları kadar aydınlatıcı olmayacaktır.

Varacağımız neticelerin kıymetlendirilmesi bakımından önemli olduğu için, bu noktayı, bir misalle biraz daha açıklayalım.

Adana şehrinin muhtelif sayımlara göre nüfusu aşağıdadır.

	nüfus	fark
1927	72.000	—
1935	76.000	4.000
1940	88.000	14.000
1945	100.000	12.000
		28.000

Şehrin nüfusu 18 senede 18.000 kişi artmıştır. Artış nisbeti, 1927-deki nüfus 100 olduğuna göre, 1945 teki 139 dur. Halbuki memleketimizin genel nüfus artışı da bundan pek farklı değildir. 1927 deki nüfus 100 kabul edilirse 1945 teki 137.7 dir. Eğer Adananın tabii artışını, memleket nüfusunun umumî artışına müsavi kabul edersek, bu 28.000

(1) 10.000 den fazla nüfuslu yerleri şehir sayacağız. Ernest Reuter adı geçen makalesinde aynı rakamı esas almıştır.

(2) Yalnız 1935 sayımı bu bakımdan tasnif edilmiştir. Ancak diğer yıllarınki yapılmamış olduğundan, kullanmaya imkân göremedik.

nüfus fazlasının 27.144 ü şehrin kendi tabii artışından ve ancak 856 sı şehre doğru olan bir (akın!) dan dolayıdır. Ancak faraziyemizi değiştirebiliriz. Adana nüfusunun umumî nüfustan çok daha hızlı veya çok daha yavaş arttığı, hattâ artmak şöyle dursun, azaldığı kabul edilebilir. Kabul edilecek faraziyeğe göre de, 28.000 kişilik artış kıymetlendirilir.

İşte bu sebepten hakikî göç miktarı bilinmedikçe, bu hususta kat'i bir neticeye varmağa imkân olmayacaktır.

İncelememizi 1927 den başlatacağız. Daha evvelki tarihlere ait elimizde inanılabilir rakamlar yoktur.

Şimdi 1927, 1935, 1940 ve 1945 nüfus sayımları neticelerine dayanarak rakamları tesbit edelim.

Türkiyede Şehirler Nüfusu. Şehir gruplarına göre. (000 ilâve edilecek) (1)

Şehirler	1927	1935	1940	1945
10 — 15 000	300	391	515	504
15 — 20 000	235	185	239	293
20 — 25 000	223	354	229	240
25 — 50 000	424	467	692	622
50 — 100 000	209	252	393	396
100.000 den yukarı	845	1035	1135	1386
Toplam	2236	2684	3203	3442
Genel nüfusa nisbeti	% 163	% 166	% 180	% 183
Artış. 1927 = 100	100	120	143.2	153.9
GENEL nüfus artışı	100	118.4	130.5	137.7
Yalnız köy nüfusu "	100	118	128	134.4

Şehirler nüfusu 1927 de genel nüfusun % 16 sını teşkil etmekte iken, 1945 te % 18 ine yükselmiştir. Onsekiz senelik bir devrede % 2 bir artış pek azdır.

Kaldı ki, bahis mevzuu olan % 2 farkın sebebi sadece 1927 deki şehirlerin 1945 de daha çok kalabalıklaşmış olması değildir. Ayrıca bu za-

(1) İstatistik Yıllığı. Cild 15. aha sonraki Yıllıklarda, konumuza ait rakamlarda farklılıklar vardır. Fakat bu farklar, neticelere tesir edecek kadar önemli değildir.

man içinde birçok yerler tabii artış yolu ile 10 000 nüfusa erişmişler ve yekûnlara dahil olmuşlardır. Nisbet bu sebepten de yükselmiştir.

Muhtelif Sayımlarda Şehirler adedini gösteren cedvel aşağıdadır. (1)

Şehir Adetleri

Şehir grupları	1927	1935	1940	1945
10.000 — 15.000	24	32	42	42
15 — 20 000	14	11	14	17
20 — 25 000	10	16	10	11
25 — 50 000	13	14	21	19
50 — 100 000	3	4	6	6
100 000 den yukarı	2	3	3	4
Toplam	66	80	96	99

1927 de şehir sayısı 66 ve 1945 te 99 olduğuna göre, bu zaman içinde 33 yeni şehir teşekkül etmiş ve hesaplarımıza girmiş demektir. (1) Bu şehirlerin isimleri ve nüfusları aşağıdadır.

(1) İstatistik Yıllığı. Cilt 15. Daha sonraki yıllıklarda, konumuza aid rakamlarda farklılıklar vardır. Fakat bu farklar, neticelere tesir edecek kadar önemli değildir.

1927 — 1945 nüfusları 10 000 i aşan şehirlerimiz (1)

Şehir	1935	1940	1945
Nizip	—	—	10 019
Bayındır			10 085
Urla		10 330	10 221
Adıyaman	10 299	11 522	10 223
Ordu	10 115	10 192	10 394
Menemen	13 377	12 634	10 616
Salihli			10 631
Bor		10 598	10 665
Bilecik		10 445	10 688
Tosya	10 048		10 740
Bitlis		12 002	10 780
Karacabey		10 391	11 105
Bafra	10 260	10 947	11 299
Niğde	12 394	13 835	11 365
Develi	10 100	10 885	11 365
Lüleburgaz	11 473	14 113	12 273
Çorlu	11 739	16 679	12 509
Karaman		12 489	12 529
Akşehir	10 335	12 502	12 624
Gelibolu		12 713	12 712
Ceyhan	10 177	10 007	13 228
Sarıkamış		15 279	13 680
Van		11 785	14 347
Kırıkkale		11 484	14 423
Çankırı		10 235	14 641
Ereğli		12 561	16 077
İskenderun		11 859	18 629
Nazilli	12 005	16 478	18 877
Çanakkale	11 445	24 621	22 215
Antakya		26 939	27 517
Yekûn (2).	154 126	315 891	361 088

(1) İstatistik Yıllığı, Cild 15

(2) Bu yekûnlarda İskenderun ve Antakya dahil değildir.

Yalnız 1927 de 10 000 den fazla nüfuslu olan yerlerin 1945 teki durumlarını görmek istersek, bu cedveldeki yekûnları, 1945 teki 10 000 den fazla nüfuslu olan yerlerin yekûnundan, çıkarmamız lâzımdır.

Bu iş yapılıncaya aşağıdaki neticeler elde edilir.

1927 sayımındaki şehirlerin diğer sayımlardaki nüfusu:

Senesi	(yekûn olarak ve 000 ilavesiyle)			Genel nüfus nisbeti
	Nüfus	Artış	Genel nüfus Artışı	
1935	2 530	113	118	% 158
1940	2 887	129	130	% 162
1945	3 081	137.7	137.7	% 160

Görülüyorki, 1927 deki şehirlerin nüfusu 1945 te % 37.7 artmıştır. Bu, aynı devre içindeki genel nüfus artışına müsavidir. (% 37.7). Aynı şekilde, genel nüfus içindeki nisbî önem de hafifce azalmıştır. (1927 de % 163 iken 1945 de % 160 a düşmüştür.

Eğer şehirlerimizin tabii artışları, genel artışa eşit (veya fazla) ise köylerden şehirlere doğru değil, fakat bilâkis, şehirlerden köylere doğru bir akın var demektir. Ancak bu faraziyenin yanlış olması ihtimali çok fazladır. Çünkü şehirlerdeki tabii artışın, genel nüfus artışından daha az olduğu ve bazı büyük şehirlerin, nüfuslarını muhafaza edebilmeleri için, devamlı şekilde köylerden beslenmeleri (nüfus itibariyle) lâzım geldiği hususu isbat edilmiş bir hakikattir.

Fakat memleketimizdeki şehirler gözönüne alınırsa, İstanbul, Ankara, İzmir hariç, diğerleri geniş ölçüde ziraf bir karakter göstermektedirler. Bu sebepten, şehirlerin, bilhassa büyük şehirlerin, az arttıkları hususunun, bizim şehirlerimiz bakımından pekte önemli bir hakikat olmaya-acağı iddia edilebilir.

IX. Vardığımız neticeleri şu şekilde hülâsa edebiliriz.

A. Şehirlerimizin tabii artışları genel nüfus artışından önemli şekilde düşük değilse - ki biz öyle zannediyoruz - incelediğimiz devre içinde (1927 - 1945) köylerimizden şehirlerimize doğru bariz bir akın olmamıştır. (1)

(1) Ernest Reuter, Ag. makalesinde bu neticeye varmıştır. Ratip Yüceuluğ da aynı fikirdedir. Savaş Sonu Nüfus Meseleleri, İstatistik. Um. Md. yayımları, sayı 230, Ankara 1944, s. 147-148

B. Şehirleşme olayı yalnız eski şehirlerin büyümesi yolu ile değil, fakat bir de yeni şehirlerin teşekkülü suretiyle olmaktadır. 1927 - 1945 yılları arasında nüfusları toplamı 361 088 olan 31 yer, bu suretle şehirleşmiştir. Ancak bu olay bir göç hareketinden ziyade, nüfusun genel artışı ile ilgilidir.

Konumuzu biraz daha aydınlatacağı için, ençok inkişaf etmiş olan şehirlerimizin 1927 ve 1945 sayımlarındaki nüfuslarını görelim. (1)

Şehirler	1927	1945	Artış	1927=100
Kırıkkale	6 981	14 347	7 366	200
Ereğli	7 476	16 077	8 601	229
Nazilli	9 325	18 877	9 552	200
Çanakkale	8 515	22 215	13 700	275
İzmit	15 215	28 120	12 905	189
Zonguldak	11 947	33 480	21 533	275
Malatya	20 737	41 559	20 822	205
Sivas	28 498	45 419	16 921	160
Erzurum	31 457	52 534	21 077	170
Gaziantep	39 998	62 775	22 777	155
Eskişehir	32 341	80 096	47 755	250
Adana	72 577	100 367	27 790	140
İzmir	153 924	200 088	46 164	130
Ankara	74 553	227 505	152 952	300
İstanbul	690 857	845 316	154 459	122
	1 172 104	1 714 259	584 374	

1927 deki 66 şehrimizin 1945 teki mutlak nüfus artışı 800 000 dir. Yukardaki cedveldeki, nüfusları 1927 de henüz 10 000 e varmamış olan 4 şehri çıkarınca geriye kalan, 11 şehrin artışı, 800 000 in % 69 ini ve yalnız, Eskişehir, İzmir, Ankara ve İstanbul ise, % 50 sini teşkil etmektedir.

Bu rakamlar şehirlerimizin gelişmesinin tamamıyla sanayileşme hareketimize bağlı olduğunu gösterir.

Yukardaki listedeki 11 şehrin, şehirler nüfusu artışındaki hissele-

(1) İstatistik Yılı. Cild 15

rinin çok büyük olması, (geri kalan 55 şehir 18 sene içinde % 23 veya 255 000 artmıştır) yukarda, bütün şehirlerimiz için söylemiş olduklarımızda esaslı bir değişiklik yapmayı gerektirmemektedir. Gerçi sanayileşmekte olan bazı şehirlerimizde hızlı bir inkişaf vardır. Ancak, böyle hızlı inkişaf eden şehirlerimizin başlangıç nüfusları az olduğundan, iki veya üç misillerine çıkmış olmaları, bütün memleket gözönüne alınınca, önemsiz kalmakta ve yukarda varmış olduğumuz netice üzerinde müessir olmamaktadır. (1)

Memleketimizin şehirli nüfusu, diğer ileri memleketlerle kıyaslanamayacak kadar azdır. Meselâ İspanya ile mukayese yapmak yerinde olur. Bu memlekette, 10 000 den fazla nüfuslu yerlerde oturanların genel nüfusa nisbeti, 1940 da, % 48.6 dır. Halbuki bizde aynı nisbet % 18 dir. Nisbet düşük olduktan başka, artış ta çok yavaştır.

Şehirleşme genel iktisadî durumun bir neticesi olduğuna göre, tesbit etmiş bulunduğumuz sebeplerini de gene onda aramak lâzımdır. Bu iş, bu yazının çerçevesini aşar. Ancak, Kış biraz şiddetli geçince şehirlerimizdeki et, kömür buhranı devam ettikçe ve sanayileşme tempomuz hızlanmadıkca, şehirli nüfus nisbetimizde önemli bir değişme olmayacağı kolaylıkla söylenebilir.

(1) Meselâ, Eskişehir 1927 - 1945 devresi içinde % 250, İstanbul ise sadece % 22 artmıştır. Fakat İstanbulun artışının bütün memleket için olan önemi, Eskişehirinkinin üç katından fazladır.